

ПЕРВИННА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

З'ясовується механізм розподілу та направлення засуджених-рецидивістів до установ виконання покарань, обґрунтовується необхідність відмежування від рецидивістів засуджених, які вперше вчинили злочин, вказується на доцільність створення при виправних колоніях двох ізольованих секторів.

Ключові слова: *злочинність, рецидивіст, виправна колонія, класифікація, засуджений.*

Уясняется механизм распределения и направления осужденных-рецидивистов в учреждения исполнения наказаний, обосновывается необходимость отделения от рецидивистов осужденных, впервые совершивших преступление, указывается на целесообразность создания при исправительных колониях двух изолированных участков.

Ключевые слова: *преступность, рецидивист, исправительная колония, классификация, осужденный.*

The mechanism of distributing and sending the sentenced recidivists to prisons is considered. The necessity of separating those prisoners who committed the crime for the first time from the sentenced recidivists is grounded. The appropriateness of creating two isolated sectors in a correctional facility is pointed out.

Key words: *criminality, recidivist, correctional facility, classification, sentenced.*

Постановка проблеми. На злочинність як суспільний феномен з давніх-давен зверталася увага. Вирішення проблеми злочинності завжди було важливим для суспільства. Особливо пильно ставилася вона до одного з найнебезпечніших видів злочинних проявів – рецидивної злочинності.

І тепер злочинність становить реальну загрозу національній безпеці, тому викликає велике занепокоєння держави і суспільства зростання злочинності. Однак ще гостріше реагує громадськість на випадки вчинення особами не одного, а декількох злочинів [1, с. 3]. Повторні злочинні діяння свідчать про прагнення винного продовжувати проти-

правну діяльність, а вчинення злочину після відбуття чи під час відбуття покарання, тобто рецидивні прояви, – ще й про недосконалість законодавства, діяльності судової і правоохоронної систем, не здатних ефективно впливати на рецидивістів [1, с. 4]. Із 152 800 осіб, засуджених у 2007 р. 38 200 осіб призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Це становить 25% від загальної кількості засуджених (проти 24% у 2006 р.) [2, с. 42]. Через декілька років, відбувши встановлений судом строк покарання, ці особи залишають місця позбавлення волі, і те, чи зможуть вони знову стати повноправними членами суспільства, законослухняними громадянами, чи ж навпаки, продовжуватимуть злочинну діяльність, залежить насамперед від здатності держави створити якісну систему кримінальної юстиції, за функціонування якої вірогідність вчинення повторного злочину була б зведена до мінімуму. Від загальної кількості засуджених у 2007 р. раніше були судимі та мали незняту або непогашену судимість 39,1 тис. осіб, або 25,6% (у 2006 р. – 24%); із них раніше було умовно-достроково звільнено майже 9,3 тис. осіб, або 23,8% (у 2006 р. – 21,5%) [2, с. 42].

У запобіганні рецидивній злочинності істотну роль відіграють виправні колонії, що забезпечують ефективне виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Однак діяльність установ виконання покарань ускладнює наявність прогалин у механізмі реалізації принципів виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк і, зокрема, принципу роздільного тримання засуджених до позбавлення волі. Покарання у виді позбавлення волі на певний строк неможливо оцінити однозначно, тому що воно має і негативні, і позитивні сторони. І через наявність позитивних сторін цей вид покарання тепер повинен бути збережений. Це – вимушене рішення. Було б краще, звісно, як зазначав Н.А. Стручков, виховувати всіх правопорушників, апелюючи до їх розуму, пробуджуючи в них зародки добра. Але з огляду на безпеку суспільства особа, яка вчинила тяжкий злочин, злочинець-рецидивіст, не можуть залишатися на волі, тому що можуть завдавати людям нового зла. Вони повинні бути ізольовані і таким чином позбавлені можливості шкодити суспільству. А якщо особу ізолюють, потрібно зробити все необхідне, щоб позитивно впливати на неї, спробувати, локалізувавши негативні сторони позбавлення волі, виправити і повернути її державі корисним громадянином [3, с. 18].

Стан дослідження. Дослідженню проблем попередження рецидиву злочинів під час виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Антонян,

А.В. Армашова, А. Гель, С.І. Голік, В.В. Голина, В.П. Ревін, С.Ю. Лукашевич, В.Е. Южанін, А.М. Яковлев, В.П. Петков, О.Г. Колб, С. Скоков, Н.А. Стручков, А.С. Міхлін, Г.Ф. Хохряков, А.П. Некрасов, І.С. Яковець, Д.Л. Виговський, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський та ін. Однак останніми роками спостерігається послаблення уваги з боку науковців до цієї проблеми, а також існування суперечностей у пошуках шляхів її вирішення. І якщо, наприклад, І.С. Яковець стверджує, що за результатами проведеного нею дослідження попереднє перебування в місцях позбавлення волі не має істотного значення для вчинення загалом злочинів звільненими особами, то Д.Л. Виговський і А.В. Армашова категорично їй заперечують.

Виклад основних положень. Насамперед звернемося до змісту поняття «рецидивіст». Енциклопедичне трактування починається з пояснення терміна (франц. *recidiviste*) з латинського *recidivus* – той, що відновлюється [4, с. 308]. Якщо вдатися до простої схеми: рецидивіст – особа, яка вчинила рецидив злочину, – і при цьому розглядати рецидив у кримінально-правовому значенні, то можна сформулювати таке визначення: рецидивіст – особа, маючи судимість за умисний злочин, вчинила новий умисний злочин. Вважаємо, що таке пояснення повинно бути базовим, хоча, оскільки поняття «рецидивіст» законодавець не вважав за необхідне закріпити у КК України, не заперечуємо можливості інших визначень, наявність яких зумовлена потребами практики, необхідністю дослідження особистісних характеристик злочинця, під час якого немає особливого значення наявності судимості.

А.П. Закалюк зазначає, що нерідко термін «рецидивіст» вживався переважно у контексті теорій «небезпечного стану», «звичного» злочинця [5, с. 517]. Дослідження особистості рецидивістів минулих років і сучасності свідчить про те, що їх спільними рисами є соціальна дезорганізація, соціопатія, відчуження від людських цінностей, викривлене уявлення про нормальні людські відносини, соціально-моральна занедбаність, алкоголізація, наркотизація, імпульсивність, а взагалі – розпад особистості [6, с. 244]. Додамо, що рецидивісти, які перебували в місцях позбавлення волі, є носіями кримінальної субкультури, негативних традицій, які складаються в середовищі засуджених.

Тож розглядатимемо рецидивістів як осіб, наділених саме перерахованими властивостями. Потрапляючи до місць позбавлення волі, рецидивісти стають потенційними суб'єктами вчинення пенітенціарного рецидиву, поширення антисуспільних поглядів серед інших засуджених, підбурювання їх до непокори адміністрації. Постає пи-

тання про необхідність окремого тримання таких осіб. Те, що ця проблема хвилювала ще науковців і практиків минулого, свідчить наступне. У своїй праці «Порівняльна злочинність» видатний французький юрист XIX ст. Габріель де Тард (1843–1904) писав: «...Чисельне зростання засуджених людей більш страшне, ніж це здається... Їх чисельність буде тим більшою, чим більша їм буде надана свобода спілкування. Вони будуть схильні копіювати один одного, замість того, щоб брати приклад з чесних людей. Доказом слугує зростаюча пропорція рецидивістів серед засуджених. Дійсно, рецидив впливає зі схильності засвоювати звички і повторювати їх» [7, с. 261]. На подібний негативний вплив вказував також італійський кримінолог Енріко Феррі (1856–1928), описуючи становище осіб, яких було засуджено вперше за злочини невеликої тяжкості з призначенням покарання у виді короткострокового ув'язнення, зазначав: «Короткострокове ув'язнення має плачевні наслідки, позбавляючи справу правосуддя його серйозного характеру, вбиваючи у засуджених страх покарання і фатально затягуючи їх на шлях рецидиву внаслідок ганьби, якою вони були заплямовані, і негативного впливу звичних злочинців в тюрмі» [8, с. 207]. Система та умови ув'язнення з інквізиційних часів та до новітніх репресивних режимів сформували в народі переконання, що «тюрма не лікує, а калічить», а перебування в ній – це проходження тюремного університету [5, с. 563].

В.В. Голіна констатує: «Криміногенний склад спецконтингенту місць позбавлення волі – «зłodії в законі», «авторитети», лідери злочинних формувань, бандити, учасники організованих груп і спільнот, наймані вбивці та ін. І вся ця маса «загартованих», найнебезпечніших, жорстоких і лютих злочинців потрапляє в місця позбавлення волі, створюючи в них – на довгі роки – тяжкий криміногенний клімат, провокуючи на вчинення злочинів з боку засуджених» [9, с. 206]. Переважна більшість засуджених в установах виконання покарань об'єднуються в малі неформальні групи за різними критеріями. При цьому засуджені не тільки підтримують злочинні традиції, а й зацікавлені у розширенні своїх лав. Нерідко ці порівняно невеликі групи засуджених, як правило, в минулому неодноразово судимих, на чолі з визнаним лідером тероризують основну масу засуджених, займаються вимаганням грошей, одягу, продуктів. Тож до факторів, які сприяють рецидиву злочинів справедливо відносять зростання протиправної активності засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, посилення впливу «зłodіїв в законі» та інших кримінальних авторитетів.

Задля досягнення максимальної ефективності виконання покарання, зведення до мінімуму деформації особи засудженого в умовах ізоляції і блокування поширення кримінальної субкультури застосовується первинна(юридична) і вторинна(психологічна) класифікація. Класифікація засуджених до позбавлення волі – це розподіл їх на відносно однорідні категорії за певними ознаками для створення найбільш ефективних умов у досягненні цілей покарання [10, с. 146]. Після винесення вироку засудженому-рецидивісту відбувається вибір виду установи виконання покарань за правилами первинної класифікації. Головним завданням, метою класифікації засуджених до позбавлення волі є передусім диференціація їх за установами виконання покарання для того, щоб забезпечити індивідуалізацію покарання на стадії його виконання. Відповідно до ст. 86 Кримінально-виконавчого кодексу КВК України, «вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається Державним департаментом України з питань виконання покарань». До 2001 р. визначення виду установи, в якій засуджений відбуватиме покарання, здійснював суд. Зараз ця процедура здійснюється відповідними регіональними комісіями, які створюються при кожному управлінні Державного департаменту України з питань виконання покарань і діють при слідчих ізоляторах. Їх діяльність регламентується Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженою Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 261 від 16.12.2003 р.

Ще у 1995 р. на Міжнародній конференції з проблем зростання числа засуджених до позбавлення волі професор А.С. Міхлін висловлював думку про необхідність створення при слідчих ізоляторах діагностичних (розподільчих) комісій для визначення конкретної установи, куди рекомендується направити засудженого для відбуття покарання [11, с. 143]. Поки що на терені колишнього Радянського Союзу такий порядок розподілу запроваджений лише в Україні. Хоча деякі науковці, зокрема О.Б. Пташинський, вважають, що Державний департамент України з питань виконання покарань має не визначати вид виправної колонії, а розмішувати засуджених відповідно до обраного судом режиму колонії [12, с. 71]. Цю думку поділяє і І.С. Яковець: «Встановлення порядку, за яким визначення виду установи виконання покарань покладається на регіональні комісії на підставі тих же обставин, що всебічно вивчаються судом при розгляді справи та

призначенні покарання, фактично є передачею функції правосуддя некомпетентному державному органу – департаменту» [13, с. 178].

Регіональні комісії проводять первинну класифікацію засуджених на основі двох тісно пов'язаних між собою груп ознак, які визначають: а) особу засудженого; б) характер і тяжкість вчиненого злочину.

Серед даних, які характеризують особу засудженого, важливе значення має його минула злочинна діяльність, тобто сукупність відомостей, що дають уявлення про характер раніше вчинених злочинів, вид покарання, яке відбувала людина раніше. Згідно із названими підставами вирізняють такі групи засуджених: засуджені уперше; особи, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі [10, с. 148].

Проте серед дослідників кримінально-виконавчого права існують і інші підходи до змісту первинної класифікації. І.С. Яковець вважає, що первинна класифікація повинна проводитися на підставі таких ознак, як стать, вік, вид і *строк покарання*. Згідно з запропонованою нею редакцією ст. 18 КВК України до виправних колоній *мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами* тримання слід направляти чоловіків і жінок, засуджених на строк до двох років позбавлення волі; *мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання* – чоловіків, засуджених на строк від двох до п'яти років та жінок, засуджених на строк від двох до десяти років; *середнього рівня безпеки* – чоловіків, засуджених на строк від п'яти до десяти років, жінок, засуджених на строк понад десять років позбавлення волі та до довічного позбавлення волі; *максимального рівня безпеки* (з відбуванням покарання у приміщеннях камерного типу) – чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі [13, с. 88]. Як бачимо, при таких засадах розподілу не враховується минула злочинна діяльність, досвід перебування в місцях позбавлення волі, вчинення пенітенціарного рецидиву. З такою класифікацією можна погодитись, однак, якщо законодавець зважить на пропозиції І.С. Яковець щодо змін до ст. 18 КВК з визначення кола осіб, яких слід розподіляти у виправні колонії певного рівня безпеки, на відомчому рівні слід чітко визначити, як саме слід здійснювати реалізацію принципу роздільного тримання осіб. Можливо, в такому разі слід було б проводити поділ засуджених на окремі категорії безпосередньо в установах виконання покарань, оскільки така ознака, як досвід перебування в місцях позбавлення волі, є досить істотною. Тож пропонуємо при виправних колоніях створювати два сектори: 1) для осіб, засуджених до позбавлення волі вперше; 2) для осіб, які вже відбували покарання у виді позбавлення волі.

При цьому слід виключити можливість спілкування представників цих категорій одних з одними.

Поглибленої уваги заслуговує питання врахування судимості при визначенні того, є особа такою, що раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі, чи ні, під час визначення виправної колонії. Якщо особа, яка вчинила новий умисний злочин, раніше відбувала покарання, але судимість з неї було знято або погашено, суд, кваліфікуючи її дії, не може вважати її раніше судимою і враховувати рецидив злочинів як обставину, що обтяжує покарання згідно ст. 67 КК України. Однак, регіональні комісії, розглядаючи питання про визначення засудженому до позбавлення волі виду колонії, не можуть не брати до уваги те, що особа раніше перебувала у місцях позбавлення волі, навіть якщо судимостей за попередні злочини вже немає, незалежно від того, умисний чи необережний характер мали діяння. Адже перебування в місцях позбавлення волі, якщо воно не завершилось дійсним перевихованням засудженого, залишає серйозний негативний слід в психології рецидивіста [14, с. 156].

За кримінальними кодексами УРСР та РРФСР 1960 р. під час визначення судом виду колонії засудженому враховувався також факт попереднього засудження і відбування покарання у виді позбавлення волі, незалежно від наявності судимості. Зі змісту ст. 18 КВК України та роз'яснень Департаменту випливає, що такими, що раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, є особи, які раніше були засуджені до покарання у виді позбавлення волі та фактично відбували весь або частину строку покарання в установах кримінально-виконавчої системи, незалежно від погашення чи зняття судимості. На відміну від вирішення цього питання в Україні, у Російській Федерації дещо інша ситуація. За законодавством РФ вид колонії визначає суд. Відповідно до ст. 58 КК РФ 1996 р. колонія суворого режиму призначається засудженим при вчиненні злочину при рецидиві (небезпечному рецидиві), а такими можуть бути лише особи, які мають непогашену або незняту судимість за раніше вчинений злочин. А.В. Армашова та В.Є. Южанін провели опитування практичних працівників виправних установ РФ. 78% респондентів заявили, що «правильнішою є норма старого закону, бо відповідно до нового КК РФ в колонії загального режиму направляються особи, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (зі знятою або погашеною судимістю за попередній злочин), а вони, маючи досвід перебування у місцях позбавлення волі (зі всіма негативними його

властивостями), негативно впливають на осіб, вперше засуджених до позбавлення волі» [1, с. 143]. Таку ж думку поділяє і Є.Н. Зайцева: «Новий КВК РФ став на формальний шлях при визначенні виду виправної колонії для рецидивістів. Відомо, що для них призначені колонії суворого режиму. Однак, якщо у них судимість знята або погашена, вони рецидивістами не вважаються і направляються в колонії загального режиму. На наш погляд, це суперечить правилам педагогіки і ускладнює проведення виховної роботи серед засуджених вперше» [15, с. 63].

З іншого боку, установи виконання покарань різних рівнів безпеки забезпечують різний ступінь ізоляції засуджених. Ізоляція виражається в обмеженні пересування і спілкування як з тими, хто перебуває на волі, так і з засудженими всередині установ. Чим вищий рівень безпеки, тим суворіша ізоляція. Тому існує думка, що порушуються права засуджених, якщо при визначенні виду колонії враховується факт перебування цих осіб в місцях позбавлення волі при відсутності судимості. У теорії кримінального права «наслідком зняття судимості, як і її погашення, є припинення дії всіх її правових наслідків як кримінально-правового характеру, так і загальноправових» [16, с. 212]. Ці особи мали б прирівнюватись у своїх правах до засуджених вперше. Проте вважаємо, що врахування попереднього перебування в місцях позбавлення волі під час визначення виду виправної колонії можна виправдати і пояснити міркуваннями безпеки а також, як ми вже на цьому наголошували, необхідністю блокування поширення кримінальної субкультури.

Висновок. На підставі викладеного маємо підстави вважати, що, по-перше, класифікація засуджених повинна відбуватися на основі чинного кримінально-виконавчого законодавства України; слід включити в КВК України положення про діяльність регіональних та апеляційної розподільчих комісій, чітко вказати, на основі яких критеріїв потрібно здійснювати первинну класифікацію засуджених (вважаємо, що критерії класифікації, запропоновані І.С. Яковець – стать, вік, вид і строк покарання – є найбільш прийнятними); по-друге, необхідно створювати при виправних колоніях два ізольованих сектори: 1) для вперше засуджених до позбавлення волі, 2) для осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, в який з них поміщати особу мають визначати регіональні комісії.

1. Южанин В.Е. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России / В.Е. Южанин, А.В. Армашова. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 192 с.
2. Див.: Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6.
3. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особенной части / Н.А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1985. – 256 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 5.: П–С. – 2003. – 736 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
6. Курс лекцій по кримінології / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). – Х.: Одиссей, 2006. – 280 с.
7. Габриэль де Тард. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2004. – VIII, 391 с. – (Библиотека криминолога).
8. Ферри Э. Уголовная социология / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2005. – VIII, 658 с. – (Библиотека криминолога).
9. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; під ред. І.М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
10. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 256 с.
11. Михлин А.С. Международная конференция по проблемам роста числа осужденных к лишению свободы / А.С. Михлин // Государство и право. – 1995. – № 9. – 143 с.
12. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України / О.Б. Пташинський. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 204 с.
13. Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія / І.С. Яковець. – Х.: Кроссрод, 2006. – 208 с.
14. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью / А.М. Яковлев. – М.: Наука, 1964. – 223 с.
15. Зайцева О.В. Рецидивная преступность лиц с психическими отклонениями: дис. на соискание уч. ступени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Зайцева. – Саратов, 2002. – 253 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Кантон, А.С.К., 2002. – 1104 с.